

УДК 373.2.015.31:172.15[:82

Тетяна ДУКА

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
e-mail: tanya_kucher75@ukr.net

Тетяна ЖУРАВКО

магістрант факультету дошкільної та спеціальної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
e-mail: tanazuravko1996@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано теоретичне підґрунтя основ громадянсько-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Охарактеризовано особливості формування громадянської свідомості у дошкільників засобами художньої літератури. Визначено основні підходи до художнього слова як важливої передумови виховного впливу. Розкрито засоби художньої літератури спрямовані на розвиток української національно-патріотичної ідеї, виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку. З'ясовано, що засоби художньої літератури сприяють формуванню першооснов громадянсько-патріотичного виховання, активної громадянської позиції, морально-духовної культури дітей дошкільного віку.

Ключові слова: діти дошкільного віку, громадянсько-патріотичне виховання, громадянська свідомість, художня література, засоби художньої літератури.

Сучасне життя ставить перед педагогами та батьками завдання виховання активних громадян нашої держави, що є запорукою небайдужості громадян як сьогоденного, так і прийдешніх поколінь.

Виховання у молодого покоління любові до Батьківщини, українського народу, національної самосвідомості, гуманістичної моралі певною мірою стосується і дітей дошкільного віку.

Зокрема, цей час є найсприятливішим для формування в дітей першооснов громадянської самосвідомості, які включають усвідомлення своєї приналежності до нації, пробудження любові та поваги до національної мови, традицій, символіки, зародження фундаментальних якостей національного характеру [7, 12–15].

У сучасній науково-педагогічній літературі патріотичне виховання трактується як виховання, що формує усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, любов до своєї Батьківщини, вболівання за долю свого народу, його майбутнє [5].

Такий виховний аспект в роботі з дітьми визначено рядом нормативних документів: «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави»,

«Концепція патріотичного виховання учнівської молоді», «Базовий компонент дошкільної освіти» від 2012 р., наказ МОН «Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України» та ін., що є передумовою для формування громадянської поведінки дітей [1, 21–23].

Завдання патріотичного виховання дошкільників визначаються відповідно до змісту нової редакції Базового компонента дошкільної освіти. Гартування маленького патріота передбачає роботу з виховання шанобливого ставлення до України, її історії та традицій, державних та національних символів; любові до батьків, свого роду, батьківської оселі, природи рідного краю [1, 20].

Дошкільний вік, як період становлення особистості, має свої потенційні можливості для формування вищих моральних почуттів, до яких і відноситься почуття громадянськості та патріотизму.

Виховний вплив художньої літератури на дітей дошкільного віку визначається їхніми віковими та психологічними особливостями: підвищена чутливість до зовнішніх впливів, безпосередність сприйняття оточуючого світу, високий рівень наслідування та емоційного «співпереживання».

Рідна література, відкриваючись перед дітьми дошкільного віку новими гранями, є могутнім джерелом, своєрідним генетичним кодом, пам'яттю народу. Вона нерозривно пов'язана з національними і культурними традиціями. Це своєрідний художній літопис українців. Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах, традиціях, звичаях, обрядах, морально-етичних цінностях, які тією чи іншою мірою показані у творах художньої літератури [2, 11–25].

Дослідження проблеми патріотичного виховання дошкільників ґрунтується на фундаментальних працях у галузі національної системи виховання, концептуальних положеннях національної освіти та виховання (А. Алексюк, І. Бех, О. Вишневецький, В. Вугрич, Т. Усатенко та ін.).

Ідеї громадянсько-патріотичного виховання завжди були актуальними для педагогічної еліти України. Питання формування громадської позиції молодого покоління було предметом вивчення багатьох науковців (В. Вербицький, П. Волошин, Н. Косарева, В. Сухомлинський, К. Чорна та ін.).

Науковцями з'ясовано, що головна функція патріотичних почуттів полягає у формуванні позитивного ставлення до свого народу. Як зазначає В. Вугрич, суб'єктом патріотизму є людина як суспільна істота, а об'єктом – народ, Батьківщина.

Видатні представники прогресивної педагогічної думки, письменники та громадські діячі: М. Драгоманов, О. Духнович, М. Коцюбинський, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Т. Шевченко та ін. вказували на важливість виховання дітей і молоді засобами художнього слова. Адже саме література як вид мистецтва покликана плекати високі духовні цінності, почуття прекрасного, гуманізм, патріотизм.

Особливо цінною для сучасної практики є педагогічна та літературна спадщина українського педагога В. Сухомлинського, він відмічав, що пріоритет полягає у «...формуванні нового покоління свідомої молоді, вихованні справжніх патріотів, що по-справжньому люблять Батьківщину, горді за свій народ та його історичне минуле, відповідальні за його майбутнє» [11, 167].

Закономірність громадянсько-патріотичного виховання видатний педагог вбачав у тому, що «...необхідно розпочинати саме з дошкільного віку, коли дитина дуже чутлива до емоційних впливів і схильна до наслідування, коли створюються сприятливі умови для того, щоб поступово розкрити їй зміст народної і світової спадщини через мистецькі твори, етику людських взаємин, сформувані перший практичний досвід прояву душі стосовно рідних та близьких людей, рідної домівки, отчого

краю з його природою, історією і традиціями, рідної мови, – всього, з чого для кожного починається Батьківщина» [12, 180].

Першим (у свій час) В. Сухомлинський звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. Він визначив дошкільний вік як особливо важливий для формування громадянина та наголошував, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами [11, 167].

Автор відмічав, що задовго до повноліття наша дитина має жити громадянськими думками й сприйманнями. Справжнє громадянське виховання, на думку педагога, у процесі навчання починається там, де «думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу» [11, 152].

Формування громадянської позиції у дошкільному віці В. Сухомлинський радив починати з того, що «...близьке, з рідної домівки, з долі діда, прадіда, з пожовклих від часу грамот і подяк, отриманих рідними за сумлінну працю» [11, 150].

Суть духовного життя маленького громадянина, на думку педагога, повинна бути в «...захопленні, одухотворенні красою людини й красою ідеї, у прагненні стати справжнім патріотом, справжнім борцем» [11, 154].

На думку педагогів-науковців Л. Виготського, А. Запорожця, К. Чорної та ін. виховання патріотичних почуттів необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з загальним емоційним розвитком дитини. Емоційне відношення дітей до оточуючого є непрямим показником становлення їхніх почуттів. Художня література сприяє виникненню у дітей саме емоційного відношення до описаних подій, природи, героїв, персонажів літературних творів, до оточуючих їх людей, до дійсності [4, 156–158].

На основі аналізу науково-педагогічних джерел більшість сучасних дослідників та авторів таких як: А. Богуш, Н. Лисенко, Т. Поніманська та ін. розглядають літературу для дітей як важливий засіб виховання громадянсько-патріотичного виховання дошкільників.

Тому питання громадянсько-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури залишається актуальним, що зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мету статті вбачаємо у здійсненні спроби виявлення особливостей впливу засобів художньої літератури на громадянсько-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку.

Людське життя складається з певних періодів, кожен з яких відповідає за сприйняття певної інформації та має сприятливі умови для дії певних чинників психологічного, соціального та емоційного

впливу. Відтак, дошкільний вік у житті дитини є саме тим періодом, коли слід розпочинати формування в неї елементів національної самосвідомості та основ громадянсько-патріотичних почуттів.

Головною складовою патріотичного виховання є формування у дітей любові до рідної країни, що здійснюється, в першу чергу, сім'єю, соціумом, через передавання певних культурних традицій, звичаїв, обрядів, вірувань та ін. До основних завдань патріотичного виховання належать: формування любові до рідного краю, формування духовно-моральних взаємин, формування любові до культурного спадку свого народу, виховання любові, поваги до своїх національних особливостей, почуття власної гідності як представників свого народу, толерантне ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей [1, 12].

Художня література використовується як засіб розвитку людяності, гуманних почуттів особистості: добра, справедливості, почуття обов'язку. Зокрема О. Хролець зазначає, що «...дитяча література забезпечує перехід гуманістично-ціннісних орієнтацій у внутрішнє надбання особистості» [12, 176–180].

Діти 5–6 років вже володіють достатнім літературним багажем, розуміють конкретний вчинок літературного героя, хоча його приховані мотиви не завжди можуть пояснити [12, 176–180].

В період дошкільного віку діти вже знайомі з багатьма видами усної народної творчості. Значні можливості для патріотичного виховання мають фольклорні твори, в яких втілений народний ідеал духовного розвитку.

Уже на першому році життя дитині співають колисанку – перший поетичний твір, з яким вона зустрічається в перші дні свого життя, вона чує його з вуст найближчої людини-матері. У ній відображена глибока материнська любов, оспівується світ добра, краси й справедливості. Це перші уроки духовності, моральності, чесності, чемності, шанобливого ставлення до рідних та свого краю.

Народні колискові пісні є первинним засобом формування основ громадянської свідомості дітей, оскільки, як зазначає М. Стельмахович, саме вони «вчать любити рідну землю, батьків, працю, захищати правду, поважати старших...» [8, 98–99].

У дошкільному закладі освіти з дітьми старшого дошкільного віку доцільно організовувати вечори українських колискових пісень «Колісковий віночок», «Балада про мальви», «Світять зорі неозорі» під час якого діти вкладають спати ляльок, ведмедиків, зайчиків, інсценують зміст різних колисанок. Відтак колискові пісні є своєрідним художнім утіленням однієї з найважливіших концепцій народного світогляду – неподільності

добра й праці, чесності й патріотизму. «Прості та водночас мудрі народні твори не вдаються до прямої дидактики, а через яскраві, колоритні образи, використовуючи найхарактерніший для дитячого фольклору художній прийом – олюднення якостей та дій персонажів пісень, – малюють захоплюючу, цікаву й повчальну картину» [6, 264].

Серед скарбів виховного досвіду народу розглядаємо малі фольклорні жанри – прислів'я, приказки, загадки, пісні та ін. які завдяки своїй особливій формі, емоційності, образності, яскравості, доступності дають змогу збагачувати духовний простір дітей дошкільного віку [3, 122].

Найяскравішим і улюбленим жанром для дітей залишається народна казка. Оскільки вона не лише вважається скарбницею народної мудрості, а є невичерпним джерелом розвитку емоційної сфери, творчого потенціалу дитини, виховання найкращих людських чеснот [10, 16–17].

Українські народні казки, повні чудесного вимислу, драматичних ситуацій, протистояння добра і зла, не тільки розважають дітей, а й закладають основи патріотичності, моральності і людської гідності.

Слухаючи й переказуючи казку, «маленький громадянин не лише пізнає дива природи й закони суспільного життя, а й розвивається духовно, збагачується його лексика, вдосконалюється мовлення, відбувається усвідомлення своєї приналежності до певного народу, формується уявлення про народні звичаї та традиції» [9, 28–30].

Серед цінних засобів формування основ громадянсько-патріотичної свідомості є билини. З цим особливим жанром усної народної творчості діти знайомляться в період старшого дошкільного віку. Героїчні сюжети билин захоплюють дітей і розбурхують їхню уяву яскравою гіперболою, співучістю, легендарністю. Для дітей використовуються адаптовані варіанти текстів.

Важливим засобом патріотичного виховання є вірші про подвиги і мужність українського народу у воєнні роки. Сила ритмічного поетичного слова діє на свідомість дітей надихаюче.

Мужність солдатів і партизанів, які захищали Батьківщину, які не жаліли себе в боротьбі, описані у оповіданнях та є високохудожнім засобом виховання громадянсько-патріотичних почуттів.

Розповіді про війну, про дітей і підлітків, які брали участь в боротьбі із загарбниками, знайомлять сучасних дітей з подвигами їхніх бабусь і дідусів. Діти співпереживають персонажам, хвилюються, вперше усвідомлюють жорстокість і нещадність війни до простих людей, обурюються проти загарбників, їхніх нападів на мирних жителів та ін. [6, 127–129].

Оповідання про рідний населений пункт (місто, село) і столицю України – окремих вид літератури для дітей патріотичного спрямування. Більшість нинішніх батьків через брак часу не мають змоги зводити дітей до музеїв, пам'яток та історичних місць. Але дітям, для виховання почуття гордості за свою маленьку Батьківщину потрібні певні знання, тому у цьому випадку будуть принагідними збірки оповідань, які яскраво проілюстровані, містять відповідний для дитячого сприйняття матеріал, викладений у вигляді захоплюючих оповідань.

Звичайно, що у повному обсязі громадянсько-патріотичні якості не можуть бути сформованими тільки через засоби художнього слова. Проте створити фундамент, на основі якого можна формувати майбутнього громадянина-патріота, не лише можливо, а й потрібно. Виховання любові до Бать-

ківщини – завдання надзвичайно складне, тому важливим є комплексне використання у роботі з дітьми різних засобів, прийомів та методів.

З'ясовано, що художня література для дітей є ніщо інше, як найцінніше джерело громадянсько-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Тому що, патріотичні почуття, які виховуються засобами художнього слова, пробуджують у дітей любов до героїчного, переконують у тому, що за будь-яких історичних часів в житті завжди є місце для подвигів, вірного служіння рідному народу та Батьківщині.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням питання національного виховання дітей через призму використання засобів художньої літератури у системі наступності закладу дошкільної та початкової освіти.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – Спецвипуск. – С. 1–29.
2. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна // Методист. – 2014. – № 11 (35). – С. 11–25.
3. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 2002. – 408 с.
4. Буре Р. С. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников: Пособие для воспитателя дет. сада / Р. С. Буре, А. М. Виноградова, Г. Н. Година и др.; Под ред. А. М. Виноградовой. – М.: Просвещение. – 1980. – 233 с.
5. Голобородов'я М. Концептуальні засади патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / М. Голобородов'я // Виховна робота в школі. – 2016. – № 5 (138). – С. 2–5.
6. Дитячий фольклор / [упор. Г. В. Довженко]. – К. : Наукова думка, 1984. – 471 с.
7. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. / А. Загородня // Теорія та методика управління освітою. – 2013. – №10. С. 12–15.
8. Колискові пісні / [за ред. Г. С. Сухобрус, Й. Ю. Федаса]. – К. : Музична Україна, 1973. – 207 с.
9. Ланенкова О. Добрий друг – казка, або усна народна творчість як виховний засіб / О. Ланенкова // Обдарована дитина. – 2013. – № 10. – С. 28–30.
10. Рибцун О. Казка вчить добра і правди / О. Рибцун // Дошкільне виховання. – 2005. – № 12. – С. 16–17.
12. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1976.–Т.2.– С. 167.
13. Хролець О. І. Формування у молодших школярів першооснов читацької самостійності в процесі роботи з дитячою книжкою / О. І. Хролець // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2012. – Вип. 11. – С. 176–180.

References

1. *Bazoviy komponent doshkilnoi osvity* (2012). [*The basic component of preschool education*]. Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu. Specvypusk. [in Ukrainian].
2. Beh, I. D., Chorna, K. I. (2014). *Programa ukrai'ns'kogo patriotychnogo vyhovannja ditej ta uchniv's'koi' molodi* [*The program of Ukrainian patriotic education of children and young*]. Metodyst. № 11 (35). [in Ukrainian].
3. Bogush, A. M. (2002). *Ukrai'ns'ke narodoznavstvo v doshkil'nomu zakladi : navch. posib. dlja stud. vyssh. ped. navch. Zakl* [*Ukrainian studies in pre-school institution: textbook. guidances. for Stud. visch. EDR. textbook. spells.*]. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Vyshha shk. [in Ukrainian].
4. Bure, R. S. (1980). *Vospytanye нравственных чувств u starshyh doshkol'nykov: Posobyje dlja vospitatelja det. Sada* [*Education of moral feelings in senior preschool children: a manual for tutor kindergarten*]. Moscow: Prosveshchenye. [in Russian].
5. Goloborodov'ja, M. (2016). *Konceptual'ni zasady patriotychnogo vyhovannja ditej ta uchniv's'koi' molodi* [*Conceptual foundations of patriotic education of children and young*]. Vyhovna robota v shkoli. № 5 (138). [in Ukrainian].
6. *Dytjachyj fol'klor* (1984). [upor. G. V. Dovzhenok] [*Children's folklore*]. Kyiv. Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Zagorodnja, A. (2013). *Suchasne rozuminnja patriotychnogo vyhovannja molodi*. [*Modern understanding of patriotic education of the youth*]. Teoriya ta metodyka upravlinnja osvitoju. №10. [in Ukrainian].
8. *Kolyskovi pisni* (1973). [za red. G. S. Suhobrus, J. Ju Fedasa]. [*Lullaby*]. Kyiv. Muzychna Ukrai'na. [in Ukrainian].
9. Lanjenkova, O. (2013). *Dobryj drug – kazka, abo usna narodna tvorchist' jak vyhovnyj zasib* [*Good friend – a fairy tale or folklore as educational tool*]. Obdarovana dytyna. № 10. [in Ukrainian].
10. Rybcun, O. (2005). *Kazka vchyt' dobra i pravdy* [*The tale tells of good and truth*]. Doshkil'ne vyhovannja. № 12. [in Ukrainian].
11. Suhomlyns'kyj, V. O. (1976). *Jak vyhovaty spravzhnju ljudynu* [*How to bring up a real person*]. Vybr. tv.: v 5 t. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
12. Hrolec', O. I. (2012). *Formuvannja u molodshyh shkoljariv pershoosnov chytac'koi' samostijnosti v procesi roboty z dytjachuju knyzhkoju* [*Forming for the junior schoolchildren of fundamental principles of reader independence in the process of work with child's book*]. Pedagogichna osvita: teoriya i praktyka. Vyp. 11. [in Ukrainian].

Дука Т. М., Журавко Т. В. Гражданско-патриотическое воспитания детей старшего дошкольного возраста средствами художественной литературы

В статье проанализированы теоретические основы основ гражданско-патриотического воспитания детей старшего дошкольного возраста. Охарактеризованы особенности формирования гражданского сознания у детей средствами художественной литературы. Определены основные подходы к художественному слову как важной предпосылки воспитательного воздействия. Раскрыты средства художественной литературы направленные на развитие украинского национально-патриотической идеи, воспитание патриотических чувств у детей дошкольного возраста. Установлено, что средства художественной литературы способствуют формированию первооснов гражданско-патриотического воспитания, активной гражданской позиции, морально-духовной культуры детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, гражданско-патриотическое воспитание, гражданское сознание, художественная литература, средства художественной литературы.

Duka T., Zhuravko T. Civil-patriotic upbringing of the senior preschool age children by means of fiction literature

The article analyzes the theoretical basis of the grounds of civil-patriotic upbringing of the senior preschool age children. Characterized the peculiarities of formation of civil consciousness in preschoolers by means of fiction literature. The basic approaches to artistic expression as the important prerequisite of educational influence are determined. The means of fiction literature, aimed at the development of the Ukrainian national-patriotic idea, the upbringing of patriotic feelings in preschool children, are revealed. It is found out that the means of fiction literature facilitate the formation of primordial civic and patriotic education, active civic position, moral and spiritual culture of preschool children.

The main place in the article is the question of influence of artistic works, the civic-patriotic education of children, namely: folklore (fairy-tales), small folklore genres (short story, verses). The article generalizes theoretical positions regarding the concept of «patriotic upbringing», «civil consciousness», as an important components of the development of preschoolers personality.

It was found out that fiction literature for children is the most valuable source of civic and patriotic upbringing of children of preschool age. Because patriotic feelings, evoke in children a love of the heroic, convince them that in any historical times in life there is always a place for heroic deeds, loyal service to the people and the Homeland.

Prospects for further researches are connected with the study of the issue of national upbringing of children through the prism of the use of means of fiction literature in the system of continuity of institutions of preschool and primary education.

Key words: children of preschool age, civil-patriotic upbringing, civil consciousness, fiction literature, means of fiction literature.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2018